

mjesto zauzimaju ostvarenja K. Ostrogovića (palača Riječke banke, 1966) i N. Šegvića (Muzej narodne revolucije, 1976). U novim gradskim četvrtima izdvajaju se realizacije D. Turata i N. Kučana.

U slikarstvu XIX. st. uz putujuće slikare koji rade u duhu bečkoga bidermajera ili venec. romantizma, djeluju i riječki slikari F. Kolombo, A. Angelovich, F. Pauer i R. Leard, iz Venecije dolazi slikar G. Fumi. Vodeća ličnost sred. XIX. st. je I. Simonetti, portretist i kopist starih majstora. Na gradskome groblju Kozali ostavio je vrijedna djela I. Rendić. — Poč. XX. st. aktivni su slikari Giulio Lehman i J. Maretti-Zajc, koji nakon povratka iz Venecije 1904. radi pejzaže, portrete i vedute grada. U organizaciji Riječkoga umjetničkoga kluba priređuju se od 1915. umjetničke izložbe. Mnogi su Riječani završili Likovnu akademiju u Budimpešti i odatle donijeli u Rijeku moderne težnje (Enrico Fonda, Mario Haynal); avangardna strujanja slijede u razdoblju 1924–45. i L. Gauss, Anna Antoniazzo, R. Venucci, Marija Arnold i M. Raichich. Među kiparima se afirmiraju Ugo Terzoli, Eduardo Travesi, a na Sušaku V. Matković. Poslije 1945. u Rijeci djeluju slikari Božena Vilhar, J. Smokvina, A. Žunić, V. Udatni, L. Šošterić i dr.

Najstarija muzejska ustanova u Rijeci je *Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja* (osn. 1876); prikazuje povijest pomorstva i kulture Rijeke, ima zbirku oružja, umj. obrta (namještaj XVII–XVIII. st.), slika i grafika (XVII–XX. st.) te etnograf. i arheol. zbirku; dio su muzejskoga prostora i ambijentalno uređene prostorije nekadašnje Guvernerove palače. — *Moderna galerija* (osn. 1949) posjeduje djela riječkih umjetnika XIX. st. te stranih autora XX. st.; Galerija kontinuirano priređuje »Međunarodnu izložbu originalnog crteža« (od 1968) i »Biennale mladih« (od 1960); samostalne se izložbe održavaju u Izložbenome salonu na Korzu.

LIT.: A. Fest, Fiume nel secolo XV, *Bulletino della Deputazione fiumana di storia patria*, 1913, 3. — S. Gigante, Fiume nel secolo XVI, *ibid.*, 1918, 4. — E. Susmel, Fiume nel medio ero, le origini del comune, Bologna 1935. — V. Ekl, Ranogotičko raspelo u Rijeci, SHP 1963, 8–9. — Rijeka (monografija), Zagreb 1970. — R. Švalba, Obnova središta Rijeke, *Arhitektura*, 1978, 7. — Rijeka (monografija), Rijeka 1980. — Rijeka (monografija), Rijeka—Opatija 1980. — B. Vižintin, Moderna galerija Rijeka (katalog), Beograd 1981. — A. Antoniazzo-Bocchina, Arte e artisti figurativi a Fiume dal 1900 al 1945, Fiume—Rivista, 1981, 1. — Horvat—Matejčić—Prijatelj, Barok. — R. Matejčić, Arheološki nalazi u Rijeci

i okolici, Dometi, 1985, 4–5. — *Ista*, Razvoj arhitekture 19. st. u Rijeci, *ibid.* — B. Vižintin, Likovni život Rijeke od 1800–1940, *ibid.*, 1986, 4. — R. Matejčić, Rijeka, Kulturno-povijesni spomenici, Rijeka 1986. — *Ista*, Kako čitati grad, Rijeka 1988. — B. Vižintin, Umjetnička Rijeka XIX. stoljeća, Rijeka 1993. — R. Matejčić, Crkva Svetog Vida, Rijeka 1994. — Arte Miraciosa. Stoljeće fotografije u Rijeci, Rijeka 1995. — Sveti Vid (zbornik), Rijeka 1995. — Moderna arhitektura Rijeke (katalog), Rijeka 1996. Ra. Mat.

RIJEKA DUBROVAČKA, morski zaljev koji se od Gruške luke do izvora Rijeke (Omble) pruža u dužini od 6 km. U pisanim se izvorima pojavljuje i lat. naziv *Umbla* i tal. *Ombra*; hrv. naziv *Rijeka* javlja se od 1169. O naseljenosti toga područja u mlađe kameno doba svjedoče nalazi na više lokaliteta (*Vilina pećina*). U našoj historiografiji ima mišljenja da rijeka Arion koja se spominje u Pseudoskilaksovu »Periplu« označuje Rijeku dubrovačku. Područje Rijeke ubraja se u najstarije dubrovačke posjede zvane *Astareja*. Na obalama Rijeke i okolnim padinama spominju se naselja od XIII. st., a sakralne građevine uz njih i ranije. Tako je, prema kronikama, na juž. obali, u *Sustjepanu* postojala crkva sv. Stjepana građena 1050; u današnju gotičko-renesansnu crkvu uklopljena je manja, romanička crkva, koja se spominje 1160; u crkvi je triptih Franje Matijina iz 1534. Nad *Čajkovićima* je očuvana crkvice Sv. Petra iz XVI. st., a na lok. *Arena* crkvice Sv. Trifuna iz XV/XVI. st. Crkva Sv. Duha nad *Komolcem* renesansnih je obilježja; ima ugrađene predromaničke fragmente s latiničkim natpisom na hrv. jeziku; u njoj je stajala oltarna slika koju je 1518. naslikao Angelo Bizamano. Na sjev. obali Rijeke posebno je važno selo *Rožat*, gdje se 1123. spominje crkva Sv. Marije (obnovljena nakon potresa 1667) i benediktinski samostan od kojeg su ostali samo fragmenti. Franjevački samostan s crkvom Pohodjenja Bl. Dj. Marije građen je u XV. i u XVI. st., a obnovljen nakon potresa 1667. i 1979. Između Rožata i *Mokošice*, najvećega naselja uz Rijeku, stara su sela *Prijevor* (crkva Sv. Nikole), *Dračvo Selo* i *Obuljeno*. Iznad Mokošice je *Petrovo Selo* s ruševinama srednjovj. crkve Sv. Pankracija.

Nad juž. obalom Rijeke prolazi vodovod koji su 1438. sagradili Onofrio della Cava i Andriuzzo de Bulbito te njime vodu iz Šumeta doveli u Dubrovnik. P. Miličević je imao pravo uporabe izvora u Rijeci; ondje je

RIJEKA DUBROVAČKA, stubište Sorkočevićeva ljetnikovca

1480. podignuo kapelicu Navještenja Marijina, 1504. popravio mlinove i povicio vodopad, a 1507. sagradio postrojenja za prerađu bakra koja su počela raditi 1511.

Zemljoposjedi dubrovačke vlastele i pučana spominju se uz obale Rijeke u XIII. st., a gradnja na njima od XIV. st. God. 1440. Filip de Diversis piše da se »s obje strane Rijeke pružaju lijepi vinogradi i privatne kuće s vrtovima«. Većina očuvanih ljetnikovaca potječe, međutim, iz XVI. st.; sagrađeni su u gotičko-renesansnom i renesansnom stilu; barokna se stil-ska obilježja pojavljuju na onim ljetnikovcima koji su obnovljeni nakon potresa 1667. kao i na malobrojnim ljetnikovcima koji su u XVIII. st. iznove građeni. O nekadašnjoj gustoći ladanjske gradnje svjedoče mnogi još vidljivi tragovi; od 20-ak očuvanih ljetnikovaca samo njih nekoliko čini ladanjske cjeline koje se sastoje od zgrada i vrtova. Na *Batahovini* je ljetnikovac Bunić-Kabužić s gotičkim pročeljem i renesansnim trijemom (poč. XVI. st.) te kapelicom koju 1538. gradi P. Andrijić. Do njega je ljetnikovac Stay rastvoren velikim prozorima obliha lukova (druga pol. XVI. st.). U Sustjepanu je jedna od najstarijih očuvanih ladanjskih kuća, tzv. Kusinovo (sred. XV. st.). U Čajkovićima je ljetnikovac Bozdari-Kaboga; njegovo pročelje i bogato ukrašena dvorana (kamena plastika, štukodekoracija, oslik), te nimfej u vrtu djelo su venec. graditelja i kipara M. Gropellija (poč. XVIII. st.). Između Čajkovića i Komolca bio je nekad ljetnikovac dubrovačkih nadbiskupa i Gundulićev ljetnikovac (građen oko 1473) od kojega su ostali samo temelji terase. Najveći je u Rijeci Sorkochevićev ljetnikovac, koji pokazuje više faza gradnje (XVI–XVIII. st.) i neke osobitosti: galeriju oslikanu mitološkim prizorima i kupaonicu (kraj XVII. st.), te stubište uz koje su nekad pristajali čamci (XVIII. st.). U Komolcu su ljetnikovci Gundulića, Kaboge, Getaldića i Sorkochevića. Kraj Rožata je ljetnikovac Rastić s trijemom uz ladanjsku kuću i s trodijelnim vrtom (poč. XVI., sred. XVI., kraj XVII. st.). Krajem XVIII. i poč. XIX. st. vlasnik je Džono Rastić, po kojemu se ljetnikovac naziva Džonovina. Na sjeveru je obali i Crijevićev ljetnikovac, važniji zbog vrta (XVI. st.), nego zbog ladanjske kuće (XVIII. st.). U Obuljenu je ljetnikovac Klementa Gučetića,

koji između 1575–81. pregrađuje stariji ljetnikovac, pa je otuda i supostojanje gotičkoga začelja i renesansnoga pročelja. Vrtovi Gučetićeve i Rastićeve ljetnikovca najbolje su očuvani primjeri renesansnoga vrtovog graditeljstva. Blizu Mokošice je ljetnikovac Zamanjica (kraj XVI. st.), s kapelicom trolisnog pročelja. U Mokošici se uz ljetnikovce Bunića, Zuzorića i Ranjine ističe Gučetić-Đurđević (XVI. st.), u kojemu je 1814. održano posljednje vijećanje dubrovačke vlastele. Kraj Mokošice je Gradićev ljetnikovac (XVI. st.), a na Mirinovu ljetnikovac Bucinjola (XVII. st.).

Većina su ljetnikovaca u Rijeci dubrovačkoj ujedno i najznačajniji primjeri dubrovačke renesansne i barokne ladanjske arhitekture. Suburbanih su obilježja i na najvišoj razini ostvaruju ideal ladanjskoga života pojedinih razdoblja. Mnogobrojnost ljetnikovaca, različitost arhitek. tipova i oblika, uređenost vrtova unutar ogradnih zidova i obrađenost površina u neposrednoj blizini ljetnikovaca konstitutivni su element kultivirana krajolika kojemu u okvirima dubrovačkoga područja nije bilo premca.

Ljetnikovci počinju propadati u XIX. st.; gradnjom ceste 1902. prekinuta je njihova veza s morem; trasom Jadranske turističke ceste (1963) neki su odvojeni od svojega prirodnoga zaleđa, a neki i oštećeni. Pejzažne vrijednosti Rijeke dubrovačke i ambijentalne vrijednosti njezinih ljetnikovaca narušene su gradnjom stambenoga naselja Mokošica (započeto 1979), širenjem marine od Komolca prema Čajkovićima, nasipanjem obale u Batahovini, smještanjem industrijske zone u Šumetu, te danasve nekontroliranom individualnom gradnjom, osobito nakon potresa 1979. — Na području Rijeke dubrovačke koju je srpsko-crnogorska vojska napala 1. X. 1991. i koja je ostala zaposjednuta do 26. V. 1992. najteže su stradala naselja Sustjepan, Čajkovići, Komolac, Mokošica i Osojnik. Od spomenika izvan naselja oštetili su ljetnikovce Kaboga i Stay (Batahovina), Bozdari (Čajkovići), Sorkochević (kraj Komolca), a spalili su Bizzarov ljetnikovac kraj Komolca (Čempresata) i Gradićev ljetnikovac pokraj Mokošice.

LIT.: V. Adamić, Rijeka, Dubrovnik 1904. — F. Jurić, Franjevački samostan u Rijeci dubrovačkoj, Zagreb 1916. — N. Dobrović, Dubrovački dvorci, Beograd 1947. — L. Beritić, Dubrovački graditelj Paskoje Miličević, Split 1948. — I. Zdravković, Dubrovački dvorci,

RIJEKA DUBROVAČKA, ljetnikovac obitelji Kaboga

Beograd 1951. — J. Lučić, Pseudo-Skilakov Arion i Rijeka dubrovačka, Anali — Dubrovnik, 1959. — L. Beritić, Dubrovački vodovod, ibid., 1960—61. — Lj. Karaman, O dubrovačkom slikaru Franu Matijevu, Beritićev zbornik, Dubrovnik 1960. — C. Fisković, Kultura dubrovačkog ladanja, Split 1966. — J. Lučić, Prošlost dubrovačke Astarje, Dubrovnik 1970. — F. Kesterčanek, Nekoliko arhivskih podataka o gradnji dubrovačkih ljetnikovaca XVI. stoljeća, Prilozi — Dalmacija, 1970. — C. Fisković, Dubrovački ljetnikovci i književnost, Split 1971. — V. Marković, Mit i povijest na zidnim slikarjama u Sorkočevićevom ljetnikovcu u Rijeci dubrovačkoj, Prilozi — Dalmacija, 1980 (Fiskovićev zbornik, I). — B. Šišić, Obnova dubrovačkog renesansnog vrta, Split 1981. — N. Grujić, Prostori dubrovačke ladanjske arhitekture, Rad JAZU, 1982, 399. — A. Badurina, Franjevački samostan u Rijeci dubrovačkoj, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 1984—85, 10—11. — V. Marković, Zidno slikarstvo 17. i 18. stoljeća u Dalmaciji, Zagreb 1985. — Zlatno doba Dubrovnika — XV. i XVI. stoljeće (katalog), Zagreb 1987. — N. Grujić, Ljetnikovac Klementa Gučetića u Rijeci dubrovačkoj, Radovi IPU, 1988, 11. — Ista, Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja, Zagreb 1991. — Ista, Četiri doba jednog ljetnikovca «Džonovina» u Rijeci dubrovačkoj, Prilozi — Dalmacija, 1991. — Cultural Heritage of Croatia in the War 1991/1992, Zagreb 1993. — N. Grujić, Arkadija se kupi, Vijenac, 1994, 17. N. Gru.

RIMSKI PSALTIR (Psalterium Romanum), iluminirani rukopis iz XV. st., s dodacima iz XVII. st., u riznici katedrale u Splitu (ms. 633 Scr. C). Pisan i iluminiran u S Italiji (ferrarska škola). Inicijali su izvedeni živim bojama na zlatnoj pozadini ili crtani perom modro i crveno, s raznovrsnom ornamentikom. U inicijalu B dan je lik kralja Davida s violom, u inicijalu A glazbeni instrumenti: rogovi, lutnje, orgulje, viole, trube, bubnjevi.

LIT.: Minijatura u Jugoslaviji (katalog), Zagreb 1964.

RISARSKE ŠKOLE. U okviru školskoga sustava Habsburške Monarhije Marija Terezija osnovala je 1777. risarske škole, a za Josipa II. 1786. je određeno da naučnici onih obrta kojima je potrebno risanje moraju bar godinu dana nedjeljom i blagdanima polaziti risarsku školu. To su bili obrti: zidarski, klesarski, sadrarski, stolarski, kolarski, tesarski, kovačko-bravarski, zlatarski, pojasarski, draguljarski, mjedarski, zvonoljevački, limarski, kotlarski, pozamentarski, gumbarski, suknarski, tkalački, sedlarski, remenarski, oruđarski i lončarski. Učiteljem risarske škole mogao je postati onaj tko je izradio tri ispitne risarije što ih je posebna komisija podnijela vladi na ocjenu.

Zagrebačka risarska škola počela je radom 1781. Prvi je učitelj bio Ivan Mittermayer (1781—93), drugi Jakob Matija Raab (1794—1805). Poslije njih došao je Ivan Schauff 1805. koji se do umirovljenja 1821. zalagao za unapređenje nastave crtanja.

»Škola crtanja« osn. je u Rijeci 1787. a osim za izobrazbu učenika raznih obrta služila je i kao priprava kandidatima za studij slikarstva i kiparstva na Akademiji u Veneciji. Nastava je trajala dvije godine, a održavala se nedjeljom. Predavali su se predmeti: arhitektura, stereometrija, geometrija, ornament, ljudska figura, anatomija i veduta. Prvi je učitelj bio Filip Tichtel, geometar iz Kraljevice. God. 1823—46. djelovao je Johann Berat, a uz njega Karl Zohar, Vjenceslav Plucharsch, Valentin

K. A. DE RIVERA, Bašča. Mostar, franjevački samostan

Defranceschi i Jakov Zazanić. God. 1843. bio je »plaćeni asistent« Pietro Stefanutti koji je završio studij kiparstva u Veneciji. Upravitelj škole Girolamo Bruggetti pisao je o važnosti nastave crtanja (1858), a škola je od 1866. radila svakodnevno u dva odjela: za geometrijski i ornamentalni crtež. I u Kastvu se održavala nastava risanja nedjeljom i blagdanima. God. 1894. Škola crtanja u Rijeci pretvorena je u Industrijsku školu.

U Osijeku je 1800. osnovana »Gradska risarska škola« na kojoj je 1801—24. djelovao učitelj Antun Münzberger. Na njegov prijedlog otvoren je u školi i slikarski tečaj. Naslijedio ga je kao učitelj Franjo Conrad von Hötzendorf (djelovao 1825—41). Od 1831. u školi mu je pomogao sin Hugo, koji se školovao u Beču i Italiji, a od 1842. vodio školu u Osijeku. Niži tečaj (crtački) polazila su 63 učenika, a viši (slikarski) 22, među kojima neki poslije vrsni slikari (Waldinger, Kršnjavi). Nakon Hugove smrti (1869) školu je 1870—72. vodio Đuro Moretti, dok nije 1873. pretvorena u realku. Otto Hötzendorf, Hugov brat, bio je učitelj crtanja u Rumi (1834—70).

Risarska škola u Varaždinu započela je radom 1832. a učiteljem risanja imenovan je Stjepan Lypoldt, koji je 1852. otvaranjem niže realke nastavio kao učitelj risanja na toj školi. Učilo se »prostorno crtanje, počeci glave i čestih čovječjeg tijela, ornamenta po sadrenih kalupih ili po predloških. Vještiji učenici zasjenjuju svoje izratke mrežkanjem i sepijom«.

R. š. i učitelji crtanja i slikanja podizali su lik. kulturu u sredinama gdje su djelovali, približavali učenicima oblike klasicizma i bidermajera, a i shvaćanje romantizma.

LIT.: Đ. Stj. Deželić, Prinos povjesti našega školstva — Risarska škola u Hrvata u osamnaestom stoljeću, Napredak, 1902, 39. — J. Bösendorfer, Počeci umjetnosti u Osijeku, Osijek 1935. — M. Stahuljak, Zagrebačka risarska škola i njezini prvi učitelji, Tkalčićev zbornik, I, Zagreb 1955. — K. Firinger, Likovna umjetnost u Osijeku u XVIII. i početkom XIX. stoljeća, ibid. — M. Iljanić, Osvrt na rad varaždinske risarske škole i niže realke, Zagorski kalendar, 1959, Zagreb 1958. — O. Švajcer, Slikarske radionice i crtačke škole u Osijeku u XIX. i na početku XX. stoljeća, u knjizi: Domaći i strani slikari XVIII. i XIX. stoljeća u Galeriji likovnih umjetnosti Osijek, Osijek 1987. — B. Vižintin, Umjetnička Rijeka XIX. stoljeća, Rijeka 1993. L. D.

RISMONDO, Vladimir, povjesničar i lik. kritičar (Makarska, 11. IX. 1902 — Split, 8. I. 1994). Diplomirao na Filozofskome fakultetu u Beogradu. U Splitu je radio kao profesor na gimnaziji (od 1927) i na Pedagoškoj akademiji (1946—74); bio je honorarni profesor na Filozofskome fakultetu u Zadru. Od 1926. sustavno prati lik. zbivanja u Splitu i Dalmaciji. Vrstan stilist klasične naobrazbe, pisao eseje, osvrtne i predgovore u katalogima (Job, Plančić, Parać, Vidović, Zupa, Kaštelančić, Tartaglia, Krstulović). Objavio srednjovj. notarske spise Splita i Trogira, bavio se prevodenjem (Kronika Tome Arhidakona; Povijest Trogira P. Andreisa), književnom i glazbenom kritikom, pisao poeziju.

BIBL.: Ljudi i slike Dalmacije, Split 1964; Antun Zupa, Split 1975; Trogirsko i splitsko zaleđe u nekim dokumentima iz druge pol. 14. i početka 15. stoljeća, Radovi. Filozofski fakultet — Zadar, 1976, 14—15; Oblici i slova, Split 1979.

LIT.: K. Prijatelj, Vladimir Rismondo kao likovni kritičar, Mogućnosti, 1992, 8—9—10. — N. Anzulović, Bibliografija radova Vladimira Rismonda (1919—1991), ibid. R. To.

RITTER-VITEZOVIĆ, Pavao → VITEZOVIĆ, PAVAO

RIVERA, Karlo Afan de, slikar (Mali Lošinj, 28. X. 1885 — Mostar, 3. VI. 1979). Pohađao Akademiju u Zagrebu (1915—18). Zidno slikarstvo specijalizirao u Italiji. Poslije I. svj. r. nastanio se u Mostaru. Na akademski način, pretežno u duhu realizma, slikao je nar. motive, mrtvu prirodu, interijere, pejzaže i portrete (Pri čitanju, 1932; Portret A. Tambić, 1942; Smokve, 1947). Njegovi se mnogobrojni akvareli odlikuju lirskom neposrednošću i lakoćom izvedbe (mostarski i hercegovački motivi, dubrovački ciklus). Radio zidne dekoracije u crkvama Našica, Zagreba i Trsta; kopirao freske manastira Gračanice i Dečana. — Samostalno je izlagao u Mostaru (1953, 1962, 1976/77), Zagrebu (1954), Sarajevu (1962, 1976/77) i Londonu (1969). Bavio se karikaturom, scenografijom i grafičkim oblikovanjem.

LIT.: V. Jablan, Karlo Afan de Rivera, Odjek (Sarajevo), 1965, 8—9. — A. Zelenika, Majstor akvarela, ibid., 1975, 18. — Isti, Karlo Afan de Rivera (katalog), Mostar 1976. — A. Begić, Slikarstvo, u katalogu: Umjetnost Bosne i Hercegovine 1894—1923, Sarajevo 1978. — G. Gamulin, Hrvatsko slikarstvo XX. stoljeća, I, Zagreb 1987. R.

RIVIERA, Bartol, venec. graditelj (XVIII. st.). Bio je vojni inženjer; od 1734. radi na gradnji župne crkve u Makarskoj, koja je započeta još 1700. Pretpostavlja se da je pročelje crkve Rivierino djelo. Po njegovu je projektu sagrađena crkva Sv. Stasija (Eustahija) u Dobroti (1762—73).

LIT.: C. Fisković, Spomenici grada Makarske, Makarski zbornik, 1971, str. 221—228. — Horvat — Matejčić — Prijatelj, Barok.